

Ռ. ԱՔՐԱՀԱՄՅԱՆ

ԵՐԿՈՒ ՆՈՐ ՎԱՎԵՐԱԳԻՐ Մ. ՆԱԼԲԱՆԴՅԱՆԻ
ՀՆԴԿԱՍՏԱՆՈՒՄ ԿԱՏԱՐԱԾ ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ՄԱՍԻՆ

1955 թ. մայիս ամսին Պետ. Մատենադարանի դիրեկցիայի կողմից հայերեն ձեռագրեր և վավերագրեր ձեռք բերելու նպատակով Դոնի-Ռոստով գործուղված ժամանակ մեզ հաջողվեց ձեռք բերել Ն. Նախիջևանի հայ համայնքի վերաբերյալ մի քանի հարյուր վավերագրեր: Այս վավերագրերի մի զգալի մասը կապված է Մ. Բաբաջանի կտակի գործով Մ. Նալբանդյանից հետո Հնդկաստան գործուղված Հ. Բեդելյանի Հնդկաստանում կատարած աշխատանքների հետ: Այստեղ են Նոր-Նախիջևանի հասարակության տված լիազորագրերը, Բեդելյանի դիմումներն ու նամակները, Կալիաթայի դատարանի որոշումները և այլ վավերագրեր: Այդ նյութերից հրատարակվել են միայն («Էույս» շաբաթաթերթի 1913 թ. համարներում, «Նամակներ Կալիաթան» վերնագրի տակ) Հ. Բեդելյանի զեկուցագրերը: Մյուս փաստաթղթերը և ձեռագիր նյութերը չեն հրատարակված, բայց նրանց մեջ ևս կան ուշագրավ տվյալներ Բաբաջանի կտակի և կտակված գումարների ստացման գործում Մ. Նալբանդյանի կատարած դերի մասին:

Այս վավերագրերից երկուսը, որոնք լուսարանում են Նալբանդյանի գործունեության անհայտ էջեր, արժանի են հատուկ ուշադրության:

Դրանցից առաջինը մի ընդօրինակություն է «Բենգալիո ֆորա Ուելլամբի ծայրագույն դատարանի վճռաթղթի՝ 1861 թ. սեպտեմբերի 26-ի դատավարության, որի մեջ Միքայել Նալբանդյանը հանդիսանում է պահանջատեր և Չարլս Սվենուրսն Հազ և այլ ոմն պատասխանատու» խորագիրը կրող վավերագրի, որն արժեքավոր է այն տեսակետից, որ պարզ պատկերացում է տալիս Մ. Բաբաջանի կտակը հօգուտ Նոր-Նախիջևանի համայնքի տնօրինելու ուղղությամբ Մ. Նալբանդյանի գործադրած ջանքերի մասին:

Մինչև այժմ հայտնի չէր թե կոնկրետ ի՞նչ արդյունքների է հասել Նալբանդյանը, դատարանը ինչքա՞ն գումար է վճռել հօգուտ Ն. Նախիջևանի հասարակության, ինչքա՞ն կանխիկ դրամ է ստացել նա և այլն: Վերադառնալուց շատ շանցած, ինչպես հայտնի է, Նալբանդյանը ձերբակալվեց, չկարողանալով հաշվետվություն ներկայացնել իր գործունեության մասին:

Հնդկահայ վաճառական Աբդարին հասցեագրած նամակում Նալբանդյանը հայտնում է, որ «Ստացայ ի պարոն Հազէ զվաթսուն հազար (60.000) կումպանու ոստիխ, զորմէ ետու նմա զանդորրագիր՝ իմով ձեռագրով և վկայութեամբ»¹:

¹ Եր. Շ ա հ ա զ ի զ, Դիվան Մ. Նալբանդյանի, էջ 188, եր. 822:

Օգտվելով Նալբանդյանի ձերբակալությունից, նրա դադափարական հակառակորդները զրպարտչական լուրեր էին տարածում այն մասին, որ իբր նալբանդյանը յուրացրել է բերած գումարի կեսը, որ նրա եղբայրը հարստացել է Հնդկաստանից բերած գումարներով և այլն:

Նոր ձեռք բերված վավերագիրը հնարավորություն է տալիս վերջնականորեն լուծելու այս հարցը և Նալբանդյանին ազատելու շարանենգ զրպարտություններից:

Պարզվում է, որ Բարաչանի կտակած շարժական գույքի վաճառքից գույացած գումարը կազմել է 70.000 ուսիփ: Սակայն դատարանը օրինական չհամարելով կտակին 1795 թ. ապրիլի 1-ին կցած հավելվածը (ըստ որի պետք է ծախվեր Մ. Բարաչանի 10. 464 ուսիփ արժեքով տունը և գումարը բարգվեր Ն. Նախիջևանի համայնքին հասանելիք գումարի վրա)՝ Նալբանդյանին որպես Ն. Նախիջևանի լիազորի և պահանջատերի, որոշել է տալ 60.000 կոմալ. ուսիփ՝ այսինքն ճիշտ այնքան, ինչքան ճշմարտացի կերպով գրել է Մ. Նալբանդյանը իր նամակում:

Բացի դատարանի վճռից, այս փաստաթղթում տեղեկություններ կան Մասեհ Բարաչանի կտակի առթիվ Նալբանդյանի հայցով Կալկաթայում տարվող դատի մանրամասնությունների մասին, դրանք են.

1. Նալբանդյանը սեպտեմբերի 4-ին իր դատապաշտպանների ներկայությամբ, ծանուցագիր է ներկայացրել դատարանին և ավել է իր համաձայնությունը «որ այս դատը մտցվի օրակարգի մեջ և լավի ու քննվի ներկա նիստին»:

2. Սեպտեմբերի 5-ին Նալբանդյանը դատարանին գրավոր երդում է ավել: Այս մասին, երկու փաստաթղթերը սեպտեմբերի 5-ին կցվել են դատավարության գործին:

3. Սեպտեմբերի 6-ին Նալբանդյանը դատարանին ավել է իր գրավոր համաձայնությունը այն մասին, որ «դատը առաջ պետք է տարվի և գրվի դատական խորհրդի վճռական մատյաններում»: Այս փաստաթուղթը ևս սեպտեմբերի 7-ին կցվել է գործին:

Փաստաթղթից երևում է, որ Նալբանդյանի հարուցած դատական գործը առաջին անգամ լավել է սեպտեմբերի 18-ին: Երկրորդ անգամ նույն գործը լավել է սեպտեմբերի 25-ին: Երկու անգամ էլ քննությանը մասնակցել է Մ. Նալբանդյանը անձամբ: Դատավարության այս երկու նիստերի ժամանակ էլ կարգացվել են թե Նալբանդյանի և թե նրա հակառակորդ Հագի 1861 թ. սեպտեմբերի 4-ին, 5-ին և 6-ին ներկայացրած վերոհիշյալ փաստաթղթերը:

Դատարանը գրավոր վկայությունների ընթերցումից հետո լսել է Մ. Նալբանդյանի, Կալկաթահայ հասարակական գործիչներ Գևորգ Ավետի, Հովհաննես Ավետալի, Հարություն Մալեյի բերանացի վկայությունները գործի առթիվ՝ հօգուտ պահանջատիրոջ, այսինքն՝ Մ. Նալբանդյանի:

Այս բոլորից հետո դատարանը կայացրել է իր որոշումը.

«Դատարանը հայտարարում է, որ կտակող Մասեհ Բարաչանի, նույն և Մարտիրոս, 1794 թ. մայիսի 30-ին կազմած կտակը պետք է հաստատվի և գործադրվի նրա կամքին համեմատ...» և այլն¹:

¹ Գեա. Մատենադարան, Արխիվային բաժին, անհատական արխ., թղթ. 233, վ. 256:

* * *

Հ. Բեդելյանը 1912 թ. Ն. Նախիջևանի հասարակութայն կողմից ընտրվելով լիազոր ներկայացուցիչ Մ. Բարաջանի կտակի գործով, մեկնում է Հնդկաստան: Տեղ հասնելով, նա անմիջապես սկսում է հետաքրքրվել Նալբանդյանի կատարած աշխատանքով: Փնտրում և գտնում է մի քանի ծերունիների, որոնք ժամանակին օգնած են եղել Մ. Նալբանդյանին և պատրաստակամություն են հայտնում օգնելու իրեն: Այդ երևում է նրա զեկուցագրերից, որոնք պարբերաբար ուղարկվել են Նոր-Նախիջևանի հայ համայնքի ղեկավարությանը:

1913 թ. հունվարի 30-ին Բեդելյանը Ն. Նախիջևանի համայնքի հոգաբարձությանն հղած զեկուցագրի հետ միասին ուղարկել է նաև 6 զանազան լուսանկարներ, որոնք այս կամ այն շափով առնչվում են կտակի կամ կտակարարի հիշատակի հետ: Այդ լուսանկարների մեջ է նաև Մասեհ Բարաջանի տապանաքարի լուսանկարը:

Բացի լուսանկարից Հ. Բեդելյանը ուղարկել է նաև տապանաքարի վրահղած հայերեն և անգլերեն արձանագրությունների ընդօրինակությունը:

Տապանաքարի վրա գրված է

«Ի Յիշատակ

Արժանապատիւ ազգասերի Մասեհ Բարաջանի
Որ կոչիւր նաև Աղբըլ Մսեհ Մարտիրոսեան.
Սա կտակաւ աւանդեաց զղրամս յուլիս վասն
Մտաւորութեան լուսաւորութեան պարմանեացն
Հայոց և ի պէտս հայ ազգատաց, որբոց, բանտարգելոց
Եւ կարօտաւոր ճանապարհորդ պանդխտաց:
Այս յիշատակարան կառուցաւ ի հասարակութենէ
Հայոց Նորոյս Նախիջևանի ի ցոյց յաւերժական
Շնորհակալութեան և երախտագիտութեան նոցին
Ի Կալկաթա»:

Որ տապանաքարը Մ. Բարաջանի գերեզմանի վրա ձգել է տվել Նոր-Նախիջևանի համայնքը երևում է արձանագրությունից: Բայց ո՞վ է եղել այդ տեքստի կազմողը: Փաստերը ցույց են տալիս, որ դա կատարել է ինքը՝ Մ. Նալբանդյանը: Այդ մասին Հ. Բեդելյանը իր զեկուցագրում նշում է. «Տապանաքարը ձգել է տվել, ինչքան ևս գիտեմ, Միքայել Նալբանդյանը 1861 թ. Նախիջևանցոց պատվերով»¹:

Այս տեղեկությունը հաստատվում է նաև մի այլ փաստաթղթով: 1861 թ. օգոստոսի 17(29)-ին Կալկաթայում Նալբանդյանը մի երկտողով Կ. Վրթանեսյանից տեղեկություն է խնդրել Մ. Բարաջանի թաղման վայրի մասին: Ըստ երևույթին, Նալբանդյանը սպասել է այնքան ժամանակ, մինչև դատը վճռվել է հօդուտ Ն. Նախիջևանի, ապա ձեռնամուխ է եղել գերեզմանաքար դրելուն:

Չնոք բերված փաստաթղթերի մեջ կան նաև այլ տվյալներ Մ. Նալբանդյանի և Մ. Բարաջանի կտակի մասին, ուստի կարծում ենք, որ այդ փաստաթղթերը կգրավեն Նալբանդյանագետների ուշադրությունը:

¹ Պետ. Մատենադարանի արխիվ, անհատական արխիվ, թղթ. 233, վավ. 252:

